

LJUDSKO SLIKARSTVO

RAZSTAVA

V SLOVENSKEM ETNOGRAFSKEM MUZEJU V LJUBLJANI

1963

LJUDSKO SLIKARSTVO NA SLOVENSKEM

Razstava prikazuje slovensko ljudsko slikarstvo, del ljudske umetnosti, ki je v preteklih časih skromno spremljala umetnost vladajočih in izobraženih krogov. Ob ugodnih družbenih spremembah v 18. stoletju pa se je bogotno razcvetela in si ustvarila lastno podobo in izraz. Propadla je ob koncu 19. stoletja vzporedno z viorom kapitalizma ter industrijske kulture na deželo in z razvojem komunikacij. Sociološko tolmačijo ljudsko umetnost kot umetnost kulturno odmaknjenih (pri nas) vaških kolektivov, ki iz visoke umetnosti pridobljene vplive po svoje prevrednotijo.

Na razstavi smo poizkusili predstaviti vse zvrsti ljudskega slovenskega slikarstva od slik na steklo, panjskih končnic, stenskih slikarij, votivnih podob, do pisanic, poslikane keramike in poslikane hišne opreme. Ob tem smo prikazali splošen zgodovinski razvoj in nekatere ugotovitve o delavnicah in razvoju. Osnovni namen razstave pa je - na kakovostnih primerkih slovenskega ljudskega slikarstva prikazati odvisnost ljudskih slikarij od njihovega mesta v arhitekturi ali kjerkoli drugje v prostoru. Danes se vse pre-rado pozablja, da smo ljudskim podobam s tem, ko smo jih iztrgali iz

okolja, v katerem so imele strogo določeno mesto, odvzeli vsaj pol vrednosti in estetske učinkovitosti. Z ljudskimi podobami je prav tako kot s fragmentom mozaičnega tlaka, ta je lahko še vedno lep, nikoli pa ne more nadomestiti estetskega učinka celote, katere del je. Ljudske slikarije učinkujejo predvsem v skupinah, tako slike na steklo - v "bohkovem kotu" - panjske končnice - na pročelju čebelnjaka, celo pročelje in ne samo detajli poslikane skrinje - v kmečki hiši itd. Tudi osvetljava je pomembna. Ob tem, da je ljudski slikar ljubil žive barve in močne kontraste, se je tudi dobro zavedal, da mora biti skrinja v poltemi notranjosti kmečkega doma poslikana z živimi barvami, če naj se sploh vidijo, da v takšni svetlobi podrobnosti niso prav nič važne, ampak celota in da mrak z mehko roko prijetno omahča močne kontraste.

Ker nam je pri razstavi najvažnejša umetnostna stran teh izdelkov, pri kateri nam je kot razstavni moment omenjeni prostor osnovno vodilo, nismo upoštevali navedenih ikonografskih in regionalnih kriterijev, ki se z umetnostno stranjo ne ukvarjajo.

Razstava se začne s slikami na steklo. To so slike na hrbtni strani šip, ki so potem obrnjene, tako da vidi opazovalec sliko zrcalno obrnjeno. V večji meri so začeli slikati na hrbtno stran šip šele v gotiki.

V 18.stoletju je meščansko slikanje na - steklo propadalo in se pretežno omejevalo na kopiranje oljnih slik. V tem času je prešlo v ljudske roke, se pre- vrednotilo in dobilo obilico novih mo- čí. Sprva je bilo slikanje na steklo preprostim steklarjem postranski zaslu- žek. Ti so v šipo, na katero so slika- li, dostikrat vbrusili psevdobaročne okraske, uporabljali pozlato in zrcalo za ozadje. Pozlato in zrcalo so obdr- žale tudi prave ljudske hišne slikar- ske delavnice, ki so nastajale konec 18.stoletja zlasti v Češkem in Bavar- skem gozdu. V teh delavnicah so že slikali s tempernimi barvami, medtem ko so steklarji slikali še z emajlni- mi barvami. Te delavnice so bile iz- redno plodne, napravile so tudi do 25.000 slik na leto. Slike so nato prodajali trgovci, raznašali pa so jih krošnjarji po vsej Evropi. V dru- gi četrtini 19.stoletja so začeli slikati podobe na steklo tudi pri nas.

Na razstavi smo prikazali dela ljudske slikarske delavnice iz Selc v Selški dolini, ki je začela slikati pred le- tom 1840 in je delovala do leta 1891. Hkrati sta delovala v drugi in tretji četrtini 19.stoletja na Gorenjskem še dva slikarja, ki pa ju druží več de- lavniških vezi, tako da njuna dela predstavljamo skupno kot izdelke ene delavnice. Naše slikarje je nedvomno

vspodbudil uvoz, vendar se slike, ki so jim bile kot predloge, dokaj izvirno predelali.

Slike na steklo se odlikujejo po izredno živih barvah in gladki ploskvi, ki je redno uokvirjena v črn, rahlo profiliran okvir, kar še poudarja barve.

Motivika slik na steklo je skoraj izključno nabožna. Zlasti zaščitniki ~~zavzemajo~~ v njej pomembno mesto. Slike na steklo so visele v kotu kmečke "hiše" nad mizo. Struktura in estetski vid teh slikarij sta vezana na kot, kjer so obešene v vrsti in xxxx učinkujejo kot celota. Svetloba, ki prihaja skozi okenci v kotu, delno slepi opazovalca, da vidi v temnem kotu le bolj ali manj nedoločno žarenje barv in moten odsev svetlobe na neravnem steklu. Ponoči pa igrajo na barvnih ploskvah ~~odsevi~~ ~~ni~~getajoče svetlobe leščerbe, trske ali oljenke.

Na razstavi smo poskusili s slikami v kotu doseči le približen predstavnij pojem o učinku teh slikarij.

Poslikane panjske končnice so slovenska posebnost, ki je znana še zlasti po raznovrstni in številni motiviki.

Srečen splet okoliščin in pogojev (razvito čebelarstvo in slikarstvo, varovalni značaj zaščitnikov, praktičen pomen zaznamovanja panjev itd.) je omogočil nastanek tega slikarstva nekako sredi 18.stoletja.

Prvotno so slikali panje obrtni slikarji poznih baročnih delavnic, v drugi četrtini 19. stoletja pa sta se jim pridružili dve delavnici z izredno množično proizvodnjo; prva v Selcah v Selški dolini, druga v gornji Savinjski dolini. Poleg teh delavnic je slikalo končnice še veliko posameznih slikarjev in čebelarjev samih, vendar število njihovih del še daleč ne doseže niti proizvodnje ene same delavnice. Na razstavi ločimo dela omenjenih skupin. Proučevanje končnic je bilo usmerjeno predvsem v motiviko, zato je dobršen del estetskega mika teh slikarij ostal neznan, zlasti, ker so končnice obravnavali predvsem iztrgane iz izvirnega okolja. Resnične barvne in ostale slikarske odlike tega slikarstva moramo razumeti le, če spoznamo, da ima slikarstvo na panjskih končnicah dvojno strukturo. Pročelje čebelnjaka je bilo vedno obrnjeno proti jugu, tako da se je od čebelnjaka na daleč odpiral nemoten pogled; seveda je bil namenjen izletavanju čebel. Opazovalcu se je nudil že od daleč celovit pogled na pisano barvno pročelje čebelnjaka, ki je učinkovalo kot preproga ali mozaik. Barvna skala tega slikarstva je rabila predvsem temu pogledu.

Iz bližine pa si je opazovalec lahko ogledal posamezne končnice, ki so pripovedovale smešno ali zanimivo zgodbi-

co, predstavljale nabožen prizor ali zaščitnika, pri čemer barve niso bile zelo pomembne.

Na razstavi smo poskusili predstaviti končnice na pročelju čebelnjaka v njihovi dvojni strukturi. Pri tem je učinek žal samo polovičen, ker so barve na končnicah že dokaj obledela od sonca ali izprane od dežja.

LJUDSKE STENSKÉ SLIKARIJE

Med ljudskim slikarstvom prevladujejo pretežno slike na suh omet (al secco), slikanje na svež omet (al fresco) je le izjemno. To iz dveh vzrokov, ker se je slikanje al fresco že precej pozabilo in ker je skoraj vedno ljudski, večinoma potujoči slikar naslikal podobe na hišo, ki je bila stara že nekaj let. Zato se zdi, da so te slike nekoliko nerodno vkomponirane v zidove med okna in druge arhitektonske elemente. Če pa se zavedamo, da je bil slikar postavljen pred težko nalogo naslikati podobo na zid, ki likovno že zadostuje sam sebi, mu moramo priznati precej smisla za komponiranje slikanega okrasa v prostor.

Motivno je najpogostejše upodobljen sv. Florjan, "zaščitnik" pred ognjem, Marija kot "univerzalna zaščitnica" ter razni biblijski prizori.

Na Štajerskem so tako poslikani svinjaki,

na katerih je najpogostejše upodobljen sv. Anton s prašičem.

Ljudska znamenja so večkrat poslikana; pri tem slikar, če le more, upošteva konstruktivne elemente, ki jih krasi s cvetličnim okrasjem in pri tem ločuje ~~et~~ atiko od drugih konstrukcijskih višinskih stopenj. V kapeličnih nišah z ravnim dnom si slikar ne zastavlja posebnih problemov, večkrat poslika celo polkrožne niše. Pri tem se slikarije seveda ozirajo na lego kapelice, ki stoji navadno ob poti, tako da se mimoidočemu odpro razni pogledi na podobe.

VOTIVNE PODOBE

Votivne podobe so povezane z romanji in zaobljubami. Nastale so bodisi kot slikana zahvala za neko že izkazano milost (rešitev iz nesreče, srečno prebolelo bolezen) ali pa kot prošnje podobe, v katerih se prosilec šele priporoča svojemu patronu. Največ podob je bilo v nekoč znanih božjih poteh kot so Tunjice, Velesovo, Ljubno, Radmirje, Žalostna gora itd., najdemo pa jih tudi v manjših cerkvah na Slovenskem, ki so iz tega ali onega vzroka slovele po čudežni moči svojega patrona. Votivne podobe so obesili na primernem kraju v cerkvi, navadno v

prezbiteriju in za oltarjem, vendar brez načrta, drugo poleg druge, kakor so jih pač prinašali in kot je prostor dopuščal. V odnosu do cerkvenega prostora tako obešene votivne podobe s svojo intimno človeško, naivno vsebino in pisano obliko dopolnjujejo resno cerkveno notranjščino.

Navada je k nam prišla iz sosednjih, nemško govorečih alpskih krajev, kjer se votivne podobe ponovno začno pojavljati v velikem številu okoli 1630 po presledku v dobi reformacije. Pri nas so se ga najprej oprijeli posamezniki in družine iz višjih družbenih plasti, ki so govorile nemško (trgovci, meščani, podeželski plemiči). Njim sledijo v 18. stoletju polagoma kmetje, ki pa to navado ohranijo tudi v 19. stoletju, še dolgo po tem, ko ga "boljši" stanovi že opustijo. Votivna podoba dobi šele v 19. stoletju popolnoma kmečki in samouški značaj, prej pa ne. Nekateri delavnice, ki izdelujejo votivne podobe v 17. in 18. stoletju, so bile v svojem merilu in podeželskem okolju prav kvalitetne, kot n. pr.: delavnica Jamškov v Škofji Loki, mojstri votivnih podob v okolici Škofje Loke, Kranja in Kamnika.

To, da nekdo votira - daruje zaobljubljeno podobo, je tudi znak določenega družbenega položaja, neke vrste potrditev blaginje. Do takega zaključka pridemo predvsem pri prošnjih votivnih podobah, kjer vidimo prosilca, kako samozavestno kleči v krogu svoje družine pred bahato kmečko hišo, okoli njega

pa se gnete domača živina. Slikano votivno podobo so si po prestani bolezni ali po nesreči lahko privoščili le imovitejši sloji. Pri vseh pobožnih obrazcih in zagotovilih se namreč vsiljuje misel, da je pri naročilu votivne podobe močno sodelovala zelo človeška želja, videti sebe in svoje po srečni preživeli nezgodi na votivni podobi skupaj s svojimi zaščitniki.

Spominske table so prikazovale nesreče. Največkrat so stale ob poteh, na križpotih in opozarjale mimoidoče na nesrečni dogodek. Kot tabelna znamenja so bile pritrjene na drogu ali pa kar na drevesu v taki višini, da so jih lahko videli mimoidoči.

Poslikane hišne opreme imajo v ljudskem slikarstvu izredno veliko vlogo. Okras na omarah, zidnih omaricah, skrinjah, posteljah, zibkah, chišjih ur itd. je dobil svojo pobudo na renesančnem in baročnem pohištvu, vendar je bistvena razlika že v tem, da je na ljudski opremi okras slikan, medtem ko je na tako imenovanem stilnem pohištvu okras rezljan ali intarziran. Slikarije na ljudskem pohištvu z izrednem občutkom upoštevajo posamezne konstrukcijske in funkcionalne elemente. Razlikujejo se slikarije na polnilih, ki so večinoma zaključene kompozicije, od slikarij na okvirjih in nosilnih delih. Motivika na pohištvu je vezana največkrat na razna verovanja;

najpogostejše srečamo Jezusov in Marijin monogram ter zaščitno zvezdo proti mori (mora - pentagram). Temu se pridružujejo razni zaščitniki, redkeje biblijski prizori in redno cvetlična ornamentika, zlasti šopki v vazah, ki so jih prek baroka pode- dovali iz renesanse. Na razstavi smo prika- zači vsaj po en del poslikane hišne opreme. Seveda pa so ti predmeti iztrgani iz svoje- ga okvirnega okolja.

V stari kmečki domačiji je imel vsak kos pohištva trdno določeno mesto. Značaj sli- karij je dokaj odvisen od tega. V temnih prostorih kmečke hiše so morale biti barva in barvni kontrasti intenzivni in neposred- ni. Vsak poslikan predmet so postavili v prostor tako, da je učinkoval kot celota in ne z nadrobnostmi. Na razstavi smo s skica- mi pohištvenih kosov v kmečkem stanovanjskem okolju skušali nakazati poglede na slikari- je. Skrinja je n.pr. stala v kamri, tako da je bila vidna od vrat predvsem poslikana sprednja stranica. Opazovalec, ki pa se je približal, poslikane stranice ni več videl, ampak samo pokrov. Podobno je bilo s slika- rijo na postelji in zibelki. Omara pa je stala v kuhinji ali v veži, tako da je bila poslikana sprednja stran (osvetljena skozi sprednja ali zadnja vežna vrata) vidna iz primerne razdalje predvsem skozi vrata v "hišo" itd.

Poslikave na posodah. Poslikane steklenice in najolike so na Slovensko predvsem uvažali. Pomembnejše so dvo ali tribarvne slika-

rije na lončenih pološčenih posodah. Na teh se okras omejuje na rastlinske in geometrične motive in pri tem redno upošteva obliko posode, zlasti njeno največjo debelino.

Prave podobe o slikarijah na pisanicah iz dobe razcveta ljudskega slikarstva nimamo, ker so najstarejše, ki so ohranjene, stare komaj okoli 70 let. Po znanih primerkih pa menimo, da ima dekoracija, ki likovno upošteva obliko jajca verjetno večjo tradicijo kot napisi, ki elipsoidne oblike ne upoštevajo.

Med ljudsko slikarstvo lahko štejejo še raznobarvno vezenje na velikonočnih prtih in na hrbtni strani moških kožuhov. Na teh vezeninah se okras omejuje na cvetlične ornamente.

Razstava je lahko le nakazala silno bogastvo slovenskega ljudskega slikarstva. Vsekakor pa je njen pomen v tem, ker je poskusila pokazati, da ljudsko slikarstvo upošteva prostor in da ima svojo lastno strukturo, ki je večkrat - morda ne vedno - v prostoru izredno dekorativno tenkočutna.

Razstavo je pripravil in besedilo za vodič napisal Gorazd Makarovič, konservator Etnografskega muzeja v Ljubljani. Votivne podobe je razstavil in napisal ustrezno besedilo France Zupan, samostojni raziskovalec Instituta za sociologijo v Ljubljani.

Založba Slovenski etnografski muzej
v Ljubljani.